

Sona Bəxtiyar qızı Rəsulzadə ⁵

XÜSUSİ ADLARIN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Giriş. Xüsusi adlar insanların əldə etdiyi ictimai-mədəni və sosial nailiyyətlərdəndir. O, tarixi inkişaf prosesində kollektivdə ictimai ehtiyacları ödəmək məqsədi ilə meydana çıxmışdır. Buna görə də hər bir adda tarixin əlamətləri, nişanə və izləri yaşayır. Məlum faktıdır ki, qədimdə, ibtidai icma dövründə xüsusi adlar çox az olmuşdur. Bunlar get-gedə cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı artmış və zənginləşmişdir. Bu proses müasir dövrə doğru hərəkət etmiş, indi də davam etməkdədir.

Müasir dünyadakı elmi-texniki tərəqqi, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində xüsusi adların işlənmə təcrübəsinin və onomastik nəzəriyyənin müasir vəziyyəti yeni izahlı lüğətlərin hazırlanmasını tələb edir.

Onomastik terminlər həm milli dilin, həm də başqa dillərin materialları əsasında yaradılır. Milli onomastik terminlərin yaradılması böyük yaradıcılıq tələb edən, sahə mütəxəssisləri tərəfindən dil qanunları, müəyyən prinsip və metodların əsasında aparılan bir iş olsa da, ən əlverişli yoldur və milli dilin materialları əsasında termin yaratmaq mümkün olmadıqda başqa dildən termin alınıb işlədilir və yaxud kalka edilir.

Müasir dilçilikdə xüsusi adların tədqiqini aktual hesab etmək olar. Tətbiqi onomastika adlandırma və addəyişmə ilə məşğul olur, ənənəvi tərcümə olunan və olunmayan adları təyin edir.

Qeyd edək ki, indiki şəraitdə german dilləri, xüsusilə ingilis və alman dilləri özünün çoxmillətli geniş auditoriyasını yaratmışdır. Bədii ədəbiyyatda xüsusi adların funksiyalarının öyrənilməsi nəzəri və praktik maraq kəsb edir.

Əsas hissə. German dilləri ailəsində ən geniş yayılmış dillərdən hesab edilən ingilis və alman dillərinin antroponimikası tarixinə nəzər saldıqda, bu dillərdə şəxs adlarının əsasən hər iki dilin öz sözləri əsasında inkişaf edib formalaşdığı aydın şəkildə gözə çarır.

Germandilli xalqların istər şifahi xalq ədəbiyyatı, istərsə də yazılı abidələri bunu dəqiqliklə təsdiq edir. Buna ingilisdilli xalqlarda Edgar, Edward, Siward, Osberdt və s. kimi şəxs adlarını nümunə kimi göstərə bilərik.

German dillərinin antroponimikasında ənənəvi adlar da nisbətən çox yayılmışdır. Belə adlardan həm xalq arasında, həm də bədii ədəbiyyatda geniş istifadə olunur. Həmin ənənəvi adlara aid kifayət qədər nümunə təqdim edilmişdir. Məsələn, ingilis dilində: Elsa, Ernest, Leda və s. Alman dilində: Beate, Bine, Demeter, Selenə, Zono və s. Lakin bu qəbildən olan adlarla yanaşı, başqa dillərdən german dillərinə keçən şəxs adlarına da tez-tez təsadüf olunur.

German dillərinə digər dillərdən şəxs adlarının keçməsi obyektiv amillərlə şərtlənir. Burada birinci amil əsasən tarixən xalqlar arasında olan münasibətlər, bir xalqın başqa xalq tərəfindən istilaya məruz qalması ilə bağlıdırsa, ikinci amil kimi bir xalqın digər bir xalqla həmsərhəd olub onlarla mehriban dostluq, əmin-amanlıq şəraitində yaşaması və bununla əlaqədar siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi və s. qəbul edilə bilər. Bunun nəticəsində alınma adların əksəriyyəti bir-biri ilə o dərəcədə qaynayıb-qarışmışdır ki, bu gün onların birini digərindən fərqləndirmək çox çətindir. Hazırda həmin adların törəmələri, variantları da mövcuddur və dildə onlar çoxluq təşkil edir.

İngilis dilində şəxs adları siyahısında aşağıdakı alınma adlar öz əksini tapmışdır (həmin adları mənaları ilə birlikdə veririk): Yəhudi dilindən keçən kişi adları: Adel (bəzək vermə, bəzək, zinət), Adin (zərif, incə), Alvah / Alvan (uca, yüksək), Bethue (Allah adamı), Melchior (ağıllı); qadın adları: Beulah (ağıllı qadın), Carmel (üzümlük), Hephzibah (mənim arzum) və s.

Yunan mənşəli kişi adları: Archimeder (məşhur), Baptist (xaç suyuna çəkilən), Eutyches (xoşbəxt), Sebastian (müqəddəs); qadın adları: Aletha (həqiqət), Anthea (gül, çiçək), Charissa (gözəl), Xenia (qonaqsevər) və s.

Fransız mənşəli kişi adları: Andre (adam, kişi), Calvin (dazbaş), Deroy (kral); qadın adları: Abbertine (parlaq), Amy (əziz), Belle (gözəl), Blanch (ağ) və s. Valli dilindən keçən keçən kişi adları: Billon (çox gözəl), Dylon (dəniz oğlu), Inigo (odlu-alovlu), Kame (gözəl); qadın adları: Blodwen (ağ çiçək), Cary (eşq), Enid (həyat), Gladys (hakim, rəhbər) və s.

Alman dilində şəxs adları siyahısında aşağıdakı alınma adlar daha geniş yayılmışdır: Yəhudi dilindən alınma kişi adları: Alon (palıd ağacı), Abhasver (daş), Asa (hakim), Gibor (qəhrəman), Nagid (hökmdar), qadın adları: Atara (çələng), Gada (xoşbəxt), Levana (ay, ağ), Sephora (gözəllik), Ofira (qızıl) və s.

Yunan mənşəli kişi adları: Abbrosius/Ambros (ölməz), Artemi (sağlam), Baskilius (çar), Eusebius (mömin), Apostolos (elçi, nümayəndə), qadın adları: Adara (gözəl), Asmo (gümüş), Agnes (ismətlı), Eos (səhər şəfəqi), Katherina (təmiz) və s.

Fransız mənşəli kişi adları: Aime (sevgili), Andre (qoçaq), Guillaume (iradə), Henri (ev, xutor); qadın adları: Angela (mələikə), Ariane (nəgmə oxumaq), Bluetta (peyğəmbərçiçəyi), Corine (qız), Delphine (delfin) və s.

İtalyan mənşəli kişi adları: Agostino (nəcib, yüksək), Alessio (kömək), Amaden (Allah), Arturo (daş); qadın adları: Belina (oyuncaq), Bianca (ağ), Izabella (gözəl), Libera (azad), Nieves (qar kimi), Florina (gül, çiçək) və s.

İspan mənşəli kişi adları: Amadis (Allaha məhəbbət), Carlos (kişi), Ramiro (taleyin hökümü), Placida (sakit); qadın adları: Alma (xeyirli), Blanka (ağ), Bonita (gözəl), Estrella (ulduz), Gitana (qaraçı) və s.

Rus dilindən keçən kişi adları: Alexey (kömək), Ivan (Allah bağışlayıb), Lev (şir), Lukan (ışıq); qadın adları: Malenka (qara), Dorothea (Allahın bəxşişi), İra, İrina (sülh), Svetlana (ışıqlı), Tamilla (incitmək), Vera (inam) və s.

⁵ Azərbaycan Dillər Universitetinin magistrantı. rasulzadesona4@gmail.com

Ərəb mənşəli kişi adları: Abbas, Abdul, Ali, Alim, Amir, Arif, Enven, Enver, Faris, Hassan, Hussein, Hilal, Kamal, Salim, Omar və s.; qadın adları: Alima, Amina, Djamila/Jamila, Kamila, Qamar, Rabia, Saida, Samira, Tahira, Zahra və s.

Türk mənşəli kişi adları: Ayhan, Bekir, Cetin, Deniz, Erhan, Pinar, Safi, Uğur və s. ; qadın adları: Alev (Alov), Can, Cari, Hadriyə, Umay və s.

Bunlarla yanaşı alman şəxs adları siyahısında polyak, çex, macar, fin, hind, Pakistan, yapon, Afrika xalqlarının (Nigeriya, Qana, Suahelli və s.) dillərindən, serb-xorvat, çin, Vyetnam, rumin və s. dillərdən də alınma adlar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, konkret olaraq ingilis və alman dillərində şəxs adlarını mənşəyinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Mifologiya ilə əlaqədar meydana gələn yunan və qismən latın mənşəli şəxs adları;
2. Dinlə bağlı yaranmış yəhudi mənşəli şəxs adları;
3. Müxtəlif sahələri əhatə edərək, müxtəlif dillərdən german dillərinə keçən əcnəbi şəxs adları.

Bu bölgü əsasında dünya dilləri sistemində german dillərinin mövqeyindən, germandilli antroponimlərin inkişafı tarixindən, soyadlardan və köməkçi ad kateqoriyalarından bəhs edilir.

Məlum olduğu kimi, dünya dillərinin bölgüsü daim dilçiliyin diqqət mərkəzində olmuş, bir çox dilçi alimlər bu sahə ilə əlaqədar müxtəlif cəhətlərə əsasən təsnifatlar irəli sürmüşlər.

Dilçi alim Afad Qurbanov dünya dillərinin təsnifatını verərkən onların müəyyən əhəmiyyətini nəzərə alması, aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır: coğrafi təsnif, tipoloji təsnif, mərhələli təsnif, funksional təsnif və geneoloji təsnif.

Bildiyimiz kimi, german dilləri qrupu Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxildir. Hind-Avropa dilləri ilə yanaşı "Hind-german dilləri" ifadəsi də işlədilir [1, 24]. Bu termindən yalnız alman dilçiliyində istifadə edilir və bu da milli termin kimi XIX əsrin əvvəllərində alman alimi L.Core tərəfindən yaradılmışdır [3, 34].

Dünya dilləri sistemi və german dillərinin mövqeyindən bəhs olunduqda aydın olur ki, german dilləri qrupu içərisində ingilis və alman dilləri nisbətən geniş yayılmış dillərdir. Hər iki dil öz dialektləri əsasında formalaşmış inkişaf etmişdir.

German dillərində mövcud antroponimlərin tarixinə nəzər salarkən onu qeyd edə bilərik ki, hazırda nisbətən geniş yayılmış ingilis və alman şəxs adlarının tarixi daha qədim və yeni, sırf german dillərindən götürülmüş ənənəvi və uydurma, quruluşca bir-birindən fərqlənən özünəməxsus, bəzən də qərribə adlardır. Məsələn, Abraham (İbrahim) və Absalom kişi adları bir vaxtlar german dillərinə müqəddəs kitab incildən keçmədir və dörd min ilə yaxın bir tarixə malikdir. Hazırda bu adlar, xüsusilə də Abraham adı ABŞ-də geniş yayılmışdır. Məlum olduğu kimi, Abraham adı İbrahim formasında islam ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda da geniş yayılmış adlardır.

Bütün xalqlarda şəxs adları mənsub olduğu xalqın tarixi ilə əlaqədardır. German dilləri qrupuna aid ingilis və alman dillərində mövcud antroponimlər də həmin xalqların tarixi ilə əlaqədardır və bu dillərin tarixi ilə bağlı uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Buna görə də german dillərində antroponimlərin tədqiqi belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, germandilli şəxs adlarının antroponimlərin tarixini üç mərhələdə ümumiləşdirmək mümkündür:

- I. Qədim dövrə aid germandilli şəxs adları — XI əsrə qədər;
 - II. Orta dövrə aid germandilli şəxs adları — XII-XVIII əsrlər;
 - III. Müasir dövrdə olan germandilli şəxs adları — XIX əsrdən bu günümüzə qədər.
- Qeyd etmək lazımdır ki, german dillərində şəxs adlarının inkişafı tarixini Azərbaycan antroponimlərinin inkişaf tarixi ilə müqayisə etdikdə oxşar və fərqli cəhətlər aydın şəkildə özünü büruzə verir, burada yalnız əsr fərqli müşahidə edilir.

Azərbaycanda onomalogiya sahəsi ilə ən çox məşğul olan dilçi alim A.Qurbanov Azərbaycan antroponimiyasının inkişaf tarixini dörd mərhələyə bölmüşdür:

1. Qədim dövrdə Azərbaycan antroponimləri (XII əsrin sonuna qədər) ;
2. XII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan antroponimləri ;
3. XIX əsrdə Azərbaycan antroponimləri;
4. XX əsrdə Azərbaycan antroponimləri (XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan antroponimləri və XX əsrin 2-ci yarısında Azərbaycan antroponimləri).

Təhlillər göstərir ki, germandilli şəxs adlarının bir çoxunu apelyativ sözlərdən və ləqəblərdən çətinliklə fərqləndirmək olur. Burada, əsasən, üç ünsür özünü göstərir: ad, ləqəb, sifət. Bununla əlaqədar şəxs adlarını iki qrupa bölmək lazım gəlir. Birincisi, bir kökdən ibarət olan sadə adlar (Wulf, Beald, Ben, Bert, Addi, Adam); ikincisi, iki kökdən ibarət olan mürəkkəb adlar (Ethelberg, Adelbert, Wernhard).

Hazırda ingilis və alman şəxs adları siyahısında bizim eraya qədər mövcud olan bir çox adlara təsadüf olunur. Məsələn: Flavius, Cassius, Valerius, Virginius, Fabion, Emil, Cato və s.

Nəticə. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, german dilləri qrupuna daxil olan xalqların qədim yazılı abidələrində, kitabələrində zəngin şəxs adları vardır. Bununla yanaşı məlum oldu ki, german dillərinin qədim şəxs adlarının əsasını yuxarı alman dialekti təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. Bakı: Nurlan, 2004.
2. Арнольд И. Современный английский язык. Москва: Просвещение, 2002.
3. Skrebnev Y. Fundamentals of English stylistics. Москва, 1994.

Açar sözlər: antroponimlər, obyektiv amillər, alınma adlar, mədəni əlaqələr

Ключевые слова: антропонимы, объективные факторы, заимствованные имена, культурные связи

Key words: anthroponyms, objective factors, borrowings, cultural relations

Xülasə

Yazılmış məqalə german dilləri qrupuna daxil olan xüsusi adların spesifik xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Dilçilik elminin bir sahəsi olan onomalogiya hazırda müxtəlif dillərdə geniş tədqiq olunur. German dillərinin antroponimikası xüsusi adlarla zəngindir və bu qrupa digər dillərdən şəxs adlarının keçməsi obyektiv amillərlə şərtlənir. Təhlillər göstərir ki, german dilləri qrupuna aid ingilis və alman dillərində mövcud antroponimlər də həmin xalqların tarixi ilə əlaqədardır və bu dillərin tarixi ilə bağlı uzun bir inkişaf yolu keçmişdir.

Об особенностях имен собственных

Резюме

Написанная статья посвящена изучению специфических особенностей имен собственных, входящих в группу германских языков. Антропонимия германских языков богата именами собственными, и переход личных из других языков в эту группу определяется объективными факторами. Анализ показывает, что существующие антропонимы в английском и немецком языках, принадлежащих к группе германских языков, связаны с историей этих народов и прошли длительный путь развития, связанный с историей этих языков.

About the specific characteristics of proper names

Summary

The written article is devoted to the study of the specific characteristics of proper names included in the group of Germanic languages. The anthroponymy of Germanic languages is rich in proper names, and the transfer of personal names from other languages to this group is determined by objective factors. The analysis shows that the existing anthroponyms in English and German languages are related to the history of those peoples and have gone through a long development path connected with the history of these languages too.

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. Zöhrab-Məcid Məsmə